

आगे यह परमात्मा व्यवहारनयसे तो इस देहमें ठहर रहा है, लेकिन निश्चयनयकर अपने स्वरूपमें ही तिष्ठता है, ऐसी आत्माको कहते हैं -

गाथा - २९

अन्वयार्थ :- [यः] जो [भेदाभेदनयेन देहादेहयोः वसति] अनुपचरितअसद्भूत-व्यवहारनयकर अपनेसे भिन्न जड़रूप देहमें तिष्ठ रहा है, और शुद्ध निश्चयनयकर अपने आत्मस्वभावमें ठहरा हुआ है, अर्थात् व्यवहारनयकर तो देहसे अभेदरूप (तन्मय) हे और निश्चयसे सदा कालसे अत्यन्त जुदा है, अपने स्वभावमें स्थित है, [तं] उसे [हे जीव त्वं] हे जीव, तूँ [आत्मानं] परमात्मा [मन्यस्व] जान। अर्थात् नित्यानंद वीतराग निर्विकल्पसमाधिमें ठहरके अपने आत्माका ध्यान कर। [अन्येन] अपनेसे भिन्न [बहुना] देह रागादिकोंसे [किम्] तुझे क्या प्रयोजन है ?

भावार्थ :- देहमें रहता हुआ भी निश्चयसे देहस्वरूप जो नहीं होता, वही निज शुद्धात्मा उपादेय है॥२९॥

હવે જે પરમાત્મા વ્યવહારની દેહમાં રહે છે અને નિશ્ચયથી સ્વસ્વરૂપમાં રહે છે તેને (એવા આત્માને) કહે છે :

ભાવાર્થ : જે અનુપચરિત અસદ્ભૂત વ્યવહારનયથી-અભેદનયથી-સ્વપરમાત્માથી અભિન્ન સ્વદેહમાં રહે છે અને શુદ્ધ નિશ્ચયનયથી-ભેદનયથી સ્વદેહથી ભિન્ન સ્વાત્મામાં રહે છે, તેને હે જીવ ! તું આત્મા જાણ-નિત્યાનંદ જેનું એક રૂપ છે એવી વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં સ્થિત થઈને ભાવ. શુદ્ધાત્માથી ભિન્ન એવા દેહ, રાગાદિ અનેક પદાર્થોથી તારે શું પ્રયોજન છે ?

અહીં જે દેહમાં રહેવા છતાં પણ નિશ્ચયથી દેહરૂપ થતો નથી તે જ સ્વશુદ્ધાત્મા ઉપાદેય છે એવો તાત્પર્યાર્થ છે. ૨૯.

वीर संवत २५०२, ज्येष्ठ वद १२, गुरुवार
ता. २४-०५-१९७५, गाथा-२८-३०, प्रपचन नं. १७

२८-गाथा. 'आगे यह परमात्मा...' अटले आ आत्मा. 'व्यवहारनयसे तो इस देहमें ठहर रहा है, लेकिन निश्चयनयकर अपने स्वरूपमें ही तिष्ठता है,...' आत्माने कहे છે.

२९) देहादेहहिं जो वसइ भेयाभेय-णएण।

सो अप्पा मुणि जीव तुहुं किं अण्णें बहुएण॥२९॥

अन्वयार्थ :- 'जो अनुपचरितअसद्भूतव्यवहारनयकर...' संबंधवाणी जूठी नयथी

‘અપને સે ભિન્ન જડરૂપ દેહમેં તિષ્ઠ રહા હૈ,...’ આહાહા..! અનુપચરિતઅસદ્ભૂતનય, જૂઠી નયથી. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- .. જૂઠી?

ઉત્તર :- હા. જૂઠી.

‘જડરૂપ દેહમાં તિષ્ઠ રહા હૈ,...’ આહાહા..! ‘ઔર શુદ્ધનિશ્ચયનયકર અપને આત્મસ્વભાવમેં ઠહરા હુઆ હૈ,...’ ભગવાન તો પોતાના સ્વરૂપમાં જ છે. શરીરમાં છે નહિ એ. શરીર તો ભિન્ન ચીજ છે. અત્યારે પણ ભિન્ન છે. થાય તે દિ’ (નહિ). આહાહા..! એ કહ્યું એને કહે છે, જો! ‘ભેદાભેદનયને દેહાદેહયોઃ વસતિ’ ‘શુદ્ધ નિશ્ચયનયકર અપને આત્મસ્વભાવમેં ઠહરા હુઆ હૈ, અર્થાત્ વ્યવહારનયકર તો દેહસે અભેદરૂપ હૈ,..’ અભેદ આમ કહેવું છે. વ્યવહારનયથી જૂઠી નયે શરીર અને આત્મા એક છે, અભેદ છે એમ કહેવાય. સમજાણું કાંઈ?

મુમુક્ષુ :- ... વ્યવહારે તો સાચું ને?

ઉત્તર :- વ્યવહાર જ જૂઠો છે ઈ. અસદ્ભૂતનય વ્યવહાર છે.

પરમાણુના સ્કંધમાં પરમાણુ રહ્યો છે એ પણ પોતાના પરિણામનના કાળમાં સ્વચતુષ્ટયમાં રહ્યો છે. જ્યારે જડમાં એક પરમાણુ પણ સ્વથી છે તો આ જડમાં ભગવાનઆત્મા તો તદ્દન ભિન્ન વ્યવહારનયથી શરીરની સાથે અભેદ કહેવામાં આવે. ભેદાભેદ શબ્દ છે ને? એ અભેદ વ્યવહારનયથી અભેદ. નિશ્ચયનયથી ભેદ. એમ. સત્યનયથી ભેદ. સત્યનયથી ભેદ, અસત્યનયથી અભેદ. આહાહા..! ‘દેહસે અભેદરૂપ (તન્મય) હૈ,...’ તન્મય નામ વ્યવહારથી અભેદ કહેવું છે. શરીરમાં આત્મા અભેદ અસદ્ભૂત જૂઠી નયથી અભેદ કહેવામાં આવે છે.

મુમુક્ષુ :- અભેદનયે સાચું છે વ્યવહારનયથી.

ઉત્તર :- સાચું જરીયે નથી. ફક્ત જ્ઞાન કરાવવા માટે વાત છે. આહાહા..! કળશટીકામાં તો બહું લખ્યું છે. જૂઠું, જૂઠું, જૂઠું. વ્યવહાર જૂઠો છે. આહાહા..!

‘ઔર શુદ્ધ નિશ્ચયનયકર અપને આત્મસ્વભાવમેં ઠહરા હુઆ હૈ, અર્થાત્ વ્યવહારનયકર તો દેહસે અભેદરૂપ (તન્મય) હૈ, ઔર નિશ્ચયસે સદાકાલસે અત્યન્ત જુદા હૈ,...’ ભેદ. વ્યવહારથી અભેદ, નિશ્ચયથી ભેદ. એમ કહેવું છે અહીંયાં. અભેદ પોતાનું સ્વરૂપ છે નિશ્ચય એ અહીં વાત નથી લેવી. શું કહ્યું સમજાણું? નિશ્ચય આત્મા અભેદસ્વરૂપ છે એ અહીં નથી લેવું. અહીં તો શરીરની સાથે ભેગું રહે છે એ અપેક્ષાએ અભેદનયે વ્યવહારરૂપે અભેદનયે તે એક છે એમ કહેવાય છે. સમજાણું કાંઈ?

નિશ્ચયથી વસ્તુ પોતે જે અભેદ છે, પર્યાય આદિના ભેદ છે એ અહીં વાત નથી લેવી. અહીંયાં તો શરીર અને આત્મા વ્યવહારનયથી અભેદ છે એમ કહેવું છે. સમજાણું કાંઈ? નિશ્ચયનયથી ભગવાનઆત્મા શરીરથી ભેદ છે, જુદો છે.

મુમુક્ષુ :- સર્વથા ભેદ છે?

ઉત્તર :- સર્વથા ભિન્ન છે.

મુમુક્ષુ :- એક નયથી ..

ઉત્તર :- એ જૂઠી નયે કીધું હતું. આહાહા..! એવું છે.

અહીં તો ભેદ-અભેદની વ્યાખ્યામાં અભેદ એટલે આત્મા શરીરની સાથે છે એવું વ્યવહારનયથી અભેદ છે એમ કહેવામાં આવે છે. ઓલું જે અભેદ આત્મા ત્રિકાળી દૃષ્ટિનો વિષય જે અભેદ, એ અહીં નહિ. એ અહીં અભેદની વ્યાખ્યા નથી. સમજાણું કાંઈ? ભૂતાર્થ વસ્તુ જે અભેદ છે એ જ સમ્યક્દર્શનનો વિષય (છે) અને પર્યાયના ભેદ આદિ છે એ વ્યવહારનો વિષય છે. એનું અહીં કામ નથી. એવું ભેદાભેદનું અહીં કામ નથી. અહીંયાં તો શરીર અને આત્મા વ્યવહારથી અભેદ કહેવામાં આવે છે. સત્યદૃષ્ટિએ તે બેય જુદા છે, એમ અહીં કહેવું છે. સમજાણું કાંઈ?

જુઓ! ‘નિશ્ચયથી સદા કાલસે અત્યન્ત જુદા હૈ,...’ જુઓ! પાછું અત્યારે એમ નહિ. સદા કાળે જુદો છે. છે? આહાહા..! ‘શુદ્ધનિશ્ચયનયેન તુ ભેદનયેન સ્વદેહાદ્ભિન્ને સ્વાત્મનિ વસતિ યઃ તમાત્માનં મન્યસ્વ જાનીહિ હૈ જીવ’ આહાહા..! લ્યો! ‘હે જીવ તૂ પરમાત્મા જાન.’ આહાહા..! તારો ભગવાન જ્ઞાયકભાવ શુદ્ધ ચૈતન્ય સત્તા એવો જે પરમાત્મા, એને તું દેહથી નિશ્ચયથી જુદો જાણ. સમજાણું કાંઈ? ‘નિત્યાનંદ વીતરાગ નિર્વિકલ્પસમાધિમેં ઠહરકે...’ ‘મન્યસ્વ’ આવ્યું ને? જાણ. પણ કઈ રીતે જાણ? આહાહા..! ‘નિત્યાનંદ વીતરાગ નિર્વિકલ્પસમાધિમેં ઠહરકે...’ આહાહા..! નિત્ય આનંદ એવી દશા, વીતરાગ નિર્વિકલ્પ સમાધિ. આહાહા..! ત્રિકાળ અભેદમાં પર્યાયને વાળતા ત્યાં આનંદ પ્રગટે છે, વીતરાગ દશા છે, અભેદ છે, શાંતિ છે. અરે..! આવી વાતું બહુ... એમાં ‘ઠહરકે અપને આત્માકા ધ્યાન કર.’ ફક્ત પરમાત્મા ‘મન્યસ્વ’ એની આ વ્યાખ્યા કરી. છે ને? પરમાત્માને માન. એટલે શું? એ પરમાત્મા દેહથી તદ્દન ભિન્ન, એને નિત્યાનંદ વીતરાગ નિર્વિકલ્પ શાંતિ દ્વારા ઠરીને જાણ. આમ (લીધું). આહાહા..!

શરીર અને આત્મા જૂઠીનયે અભેદ છે. શુદ્ધ નિશ્ચયનયે, સત્યનયે દેહ અને આત્મા જુદા છે. એવા આત્મા-પરમાત્માને, એ ત્રિકાળી ભગવાન પરમાત્માને વર્તમાન નિત્યાનંદ એવી વીતરાગ નિર્વિકલ્પ શાંતિ એટલે કે દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રની પરિણતિ દ્વારા એને જાણ. આવી વ્યાખ્યા છે, ભાઈ! સમજાણું કાંઈ? આવ્યું હતું ને ઓલામાં, નહિ? ૨૭માં. ‘અપને સ્વરૂપકી તરફ ક્યોં નહિ દેખતા.’ આહાહા..! બહારના ઝઘડામાં પડ્યો છો. જે આ, એમ કહે છે.

ભગવાનઆત્મા પરમાત્મસ્વરૂપે પોતે બિરાજમાન છે. એને પરથી ભિન્ન નિર્વિકલ્પ શાંતિ દ્વારા, વીતરાગી પરિણતિ દ્વારા એને જાણ. એમ કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? આત્મા આવો છે એમ જાણીને ધારણા કરી લીધી એ નહિ. એમ કહે છે. આહાહા..! ભગવાન પરમાત્મસ્વરૂપ પોતે, તેને વિકલ્પની લાગણીઓ જે પર તરફની છે એને છોડી,

છોડીને ન કહ્યું પણ એનો અર્થ થયો, અંતર્મુખ વળતા એની અરાગી શાંતિની પરિણતિ સમાધિની થાય, એ દ્વારા જાણ. આહાહા..!

શાસ્ત્રથી જાણ એમ પણ નહિ, વિકલ્પથી જાણ એમ પણ નહિ. એ જાણવું નહિ, એમ કહે છે. આહાહા..! રાગરહિત જેવો વીતરાગ સદાનંદ સ્વભાવ ભગવાન છે. સદાનંદ વીતરાગ સ્વભાવ છે પ્રભુ આત્માનો. એના તરફની વલણવાળી. સદાનંદ નિત્યાનંદ એટલે કાયમ આનંદની પરિણતિવાળો. આહાહા..! એવી વીતરાગ સમાધિથી (જાણ). આ સમાધિ એટલે શાંતિ છે. અરાગી, અકષાય શાંતિ દ્વારા એને જાણ. આહાહા..! આવી વાત છે.

‘અપને આત્મા કા ધ્યાન કર.’ એટલે કે એ સ્વરૂપ તરફનો ઝુકાવ તે જ ધ્યાન છે. પૂર્ણાનંદ પ્રભુ, એના તરફનો ઝુકાવ એ જ નિર્વિકલ્પ સમાધિ છે અને એ જ ધ્યાન છે. આહાહા..! ધ્યાનની છે પર્યાય. એમાં નિર્વિકલ્પ વીતરાગ સમાધિ છે પર્યાય. પર્યાયમાં એને જાણ એમ કહે છે. આહાહા..! આવી વાત છે.

મુમુક્ષુ :- જણાય પર્યાયમાં.

ઉત્તર :- ધ્રુવમાં શું જણાય? ધ્રુવ જાણે કોને? આહાહા..! એટલે બેય વાત સિદ્ધ કરી. પરિણામન સિદ્ધ કર્યું અને ત્રિકાળી ધ્રુવ સિદ્ધ કર્યું. એટલે કે નિર્વિકલ્પ પરિણતિ દ્વારા ધ્રુવને જાણ. આહાહા..! ધીરાનું કામ છે, ભાઈ! આ તો. આ કાંઈ ..

મુમુક્ષુ :- અંતર્મુલૂર્તમાં કેવળજ્ઞાન થાય.

ઉત્તર :- અંતર્મુલૂર્તમાં કેવળ લેશે, એમ શું છે? આહાહા..! ભર્યું છે ને. જ્ઞાનસ્વભાવ તો ભર્યો જ છે. આહાહા..! દરિયો મોટો તળાવ પાણી ભર્યું છે. આમ એક લીટી કરે પાતળી તો ફટ બહાર નીકળે પાણી. આહાહા..! એમ ભગવાન ચૈતન્યસ્વભાવના સમુદ્રથી તો ભરેલો છે પ્રભુ. એને એકાગ્રતાની જરી લીટી નાખે તો શુદ્ધ પરિણતિ બહાર આવે. સ્વભાવનો જે પ્રવાહ છે એ પ્રવાહ પરિણતિમાં આવે છે. આવી વાત છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? આ લોકો એ જ ઘૂંટે. લ્યો, આનાથી થાય. વ્યવહારથી થાય એ કેમ ન આવ્યું એમાં? બે માર્ગ છે. નિશ્ચય અને વ્યવહાર. અરે..! બાપુ! એમ નથી, ભાઈ!

મુમુક્ષુ :- નિશ્ચયનો માર્ગ જલ્દીનો, વ્યવહારનો માર્ગ ધીરેનો.

ઉત્તર :- વ્યવહાર-ક્યવહાર માર્ગ જ નથી. એ વાત જ કરી નથી. એ તો વિકલ્પ છે. વિકલ્પ દ્વારા નિર્વિકલ્પ જણાય? સમજાય છે કાંઈ? વાત તો આવી છે, બાપુ!

મુમુક્ષુ :- અનેકાંત...

ઉત્તર :- અનેકાંત-નિર્વિકલ્પ પરિણતિથી જણાય અને વિકલ્પથી જણાય નહિ. એ અનેકાંત. આહાહા..! આવું સ્વરૂપ. લોકોને... અંતર વસ્તુ પડી છે મહાપ્રભુ. ફક્ત નજરને આળસે પડી છે એ વસ્તુ. આહાહા..! નજરું બહારમાં ભટક્યા કરે એટલે અંદરની ચીજને જોવા નવરાશ નથી એને. આહાહા..!

પરમાત્મા સદાનંદ સ્વરૂપ. જેટલા વિશેષણ પર્યાયમાં વાપર્યા છે એવા વિશેષણવાળું તત્ત્વ છે. શું કહ્યું એ? આ પર્યાયમાં વાપર્યું છે ને? ‘નિત્યાનંદ વીતરાગ નિર્વિકલ્પસમાધિમેં

ઠહરકે...' તો આ તો પર્યાયના વર્તમાનના વિશેષણ છે. પણ એ બધા આત્મામાં પણ છે. આત્મા નિત્યાનંદ છે, વીતરાગ છે, અભેદ છે, શાંતમય છે. આહાહા..! ઓહો..! શૈલી.. શૈલી છે પણ! એની જાતમાં છે તેની જાતના અંકુર પ્રગટ કરીને એને જાણ. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? વ્યવહારથી જણાય ને વ્યવહારથી જણાય, વ્યવહારથી કહો કે નિમિત્તથી કહો. એમ છે નહિ.

મુમુક્ષુ :- આપ નિમિત્ત બહુ ભેગા કરો છો.

ઉત્તર :- હા, એ કહે છે, ભાઈ! શું કરે? બાપા! આ પુસ્તકો (છપાય છે), બધા પંડિતો બહાર મોકલો છો. નિમિત્ત દ્વારા કામ તો લ્યો છો અને કહે ઉપાદાનથી કામ થાય અને નિમિત્તથી ન થાય. અરે..! પ્રભુ શું કર્યું? ભાઈ! તેં. ભારે તર્ક કાઢ્યો, ભાઈ ! આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- હજારો-લાખો રૂપિયા તો આપ .. ખર્ચો છો.

ઉત્તર :- 'ઘનાલાલ' જેવા 'બાબુભાઈ' જેવા બધાને બહાર મોકલો અને કહે કે નિમિત્તથી થાય નહિ. અરે..! ભગવાન! એમ ન થાય. પ્રભુ! એમ તર્ક ન હોય, ભાઈ! સિદ્ધાંત તો સિદ્ધાંત છે તે જ રહેશે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

અહીં તો કહ્યું ને? જુઓને! 'નિત્યાનંદ વીતરાગ નિર્વિકલ્પસમાધિમેં ઠહરકે અપને આત્માકા ધ્યાન કર.' એનાથી તને જણાશે. વ્યવહારથી એટલે નિમિત્તથી નહિ જણાય. અંતરનો વ્યવહાર એ નિમિત્ત છે. બહારનું નિમિત્ત એ બહારનો વ્યવહાર છે. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- વ્યવહારના તો ફોતરા થઈ જાય.

ઉત્તર :- ફોતરા ફોતરા કૂચા છે. આહાહા..!

કળશમાં તો ત્યાં સુધી કીધું નહોતું? વ્યવહારચારિત્ર આદરણીય નથી. વર્જવાયોગ્ય નથી. એમ નથી. દુષ્ટ છે, અનિષ્ટ છે, ઘાતક છે. એવા શબ્દો વાપર્યા છે. પુણ્ય-પાપ અધિકાર નથી? ૧૦૮ કળશ?

'અહીં કોઈ જાણશે કે શુભ-અશુભ ક્રિયારૂપ જે આચરણરૂપ ચારિત્ર છે તે કરવાયોગ્ય નથી તેમ વર્જવાયોગ્ય પણ નથી. ઉત્તર આમ છે કે વર્જવાયોગ્ય છે,...' આદરવાયોગ્ય તો નથી. એનાથી થાય નહિ પણ વર્જવાયોગ્ય છે. 'વ્યવહારચારિત્ર હોતું થકું દુષ્ટ છે, અનિષ્ટ છે, ઘાતક છે; તેથી વિષયકષાયની માફક ક્રિયારૂપ ચારિત્ર નિષિદ્ધ છે...' આહાહા..! હવે વ્યવહારચારિત્ર કરતા કરતા થશે. અરે..! પ્રભુ! એ માર્ગને કલંક છે, ભાઈ!

મુમુક્ષુ :- એ તો પંડિતનું છે.

ઉત્તર :- પંડિતનું છે પણ ન્યાયથી છે કે નહિ? ન્યાય મળે છે કે નહિ?

રાગ છે એ તો ઘાતક છે. એ તો પાઠમાં છે. 'મોક્ષહેતુતિરોધાનાદ્વન્ધત્વાત્સસ્વયમેવ ચા મોક્ષહેતુતિરોધાયિ' પાઠ છે. મોક્ષના હેતુથી વિપરીત ભાવ છે એ બધા. આહાહા..! એણે ઘરનું નથી નાખ્યું. પાઠમાં છે એનું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે. આહાહા..! 'ત્રિષિદ્ધયતે' જુઓ! 'નિષ્કર્મ-અવસ્થા, તેનું કારણ છે જીવનું શુદ્ધરૂપ પરિણામન, તેનું ઘાતક છે,...' પાઠમાં જ છે. 'બંધરૂપ છે.' આહાહા..! બહુ સ્પષ્ટ. પંડિતો ઘરનું કહે છે? જે માર્ગ છે એની પંડિતોએ

સ્પષ્ટતા કરી. આહાહા..! અરે..! આઠ વર્ષનું છોકરું સત્યને કહે તો કબુલવું જોઈએ. એમાં શું છે? આહાહા..! સત્ય કહેતો હોય તો કબુલવું જોઈએ એણે. બાળક છે એટલે શું? બાળક તો આઠ વર્ષે કેવળ પામે છે. એમાં શું છે? આહાહા..!

કામળાનો સિંહ એ સિંહ નહિ. આવે છે ને? કપડાનો સિંહ એ સિંહ નહિ. કામળામાં આવે છે. કળશટીકામાં છે. એમ રાગનું ચારિત્ર એ કામળાનો સિંહ છે. આહાહા..! આ બધી વ્યાખ્યા શેના ઉપરથી ચાલી? ‘નિત્યાનંદ વીતરાગ નિર્વિકલ્પસમાધિમેં ઠહરકે...’ અંતર સ્વરૂપ તરફની શાંતિ અને રાગરહિત પરિણતિથી તે જણાય એમ છે. એટલે કે વ્યવહારથી જણાય એવો નથી. આહાહા..! એની મોટપ છે એટલી કે એ નિર્વિકલ્પથી જણાય એવી એની મોટપ છે. સવિકલ્પથી જણાય એ કલંક છે, કહે છે. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

‘અપનેસે ભિન્ન દેહ રાગાદિકોંસે તુએ ક્યા પ્રયોજન હૈ?’ શરીરની ક્રિયા અને શરીરને અનુસરીને થતા રાગાદિ. એવું લખ્યું છે? કળશમાં એવું લખ્યું છે. બે વાત લીધી છે. એમ કે દેહાદિની ક્રિયા અને એને અનુસરીને થતો ભાવ. કળશમાં એમ બે વાત લીધી છે. જ્યાં ક્રિયાનો નિષેધ કરવો છે ને? ત્યાં ક્રિયાના બે પ્રકાર લીધા છે. આ શરીર-વાણીથી થાય એ ક્રિયા. એ તો જડની ભલે. પણ એને અનુસરીને થતો ભાવ, બેય નિષેધ છે. આ પાઠમાં લીધું છે. કળશટીકામાં. આહાહા..! કેમકે એ પર-દેહની ક્રિયા, એને અનુસરીને થાય એ ભાવ તો વિકારી જ હોય. સ્વને અનુસરીને થાય એ ભાવ અવિકારી (છે). ઝીણું પડે. વસ્તુ એવી છે, ભાઈ!

‘અપનેસે ભિન્ન દેહ રાગાદિકોંસે તુએ ક્યા પ્રયોજન હૈ?’ આહાહા..! એટલે દેહ જડ અને દેહને અનુસરીને થતો શુભભાવ આદિ, હોં! એની સાથે તારે શું પ્રયોજન છે? કહે છે. સમજાણું કાંઈ?

‘ભાવાર્થ :- દેહમેં રહતા હુઆ ભી નિશ્ચયસે દેહસ્વરૂપ જો નહીં હોતા,...’ ભગવાન બાહ્યમાં દેહમાં એક ક્ષેત્રે ભેગા દેખાય છે. છતાં ખરેખર દેહસ્વરૂપ જે નથી થતો. અરૂપી ભગવાન જડસ્વરૂપે કેમ થાય ત્યાં? આહાહા..! ‘વહી નિજ શુદ્ધાત્મા ઉપાદેય હૈ.’ આહાહા..! માખણ છે એકલું. રાગ અને દેહથી ભિન્ન ભગવાન, એવો જે નિજ શુદ્ધાત્મા તે જ ઉપાદેય આદરણીય છે. એ રહ થઈ.

अथ जीवाजीवयोरेकत्वं मा कार्षीर्लक्षणभेदेन भेदोऽस्तीति निरूपयति -

३०) जीवाजीव म एककु करि लक्खण भेएँ भेउ।

जो परु सो परु भणामि मुणि अप्पा अप्पु अभेउ।।३०।।

जीवाजीवौ मा एकौ कुरु लक्षणभेदेन भेदः।

यत्परं तत्परं भणामि मन्यस्व आत्मन आत्मना अभेदः।।३०।।

हे प्रभाकरभट्ट जीवाजीवावेकौ मा कार्षीः। कस्मात्। लक्षणभेदेन भेदोऽस्ति तद्यथा-

रसादिरहितं शुद्धचैतन्यं जीवलक्षणम्। तथा चोक्तं प्राभूते - “अरसमरूवमगंधं अव्वत्तं चेदणागुणमसदं जाण अलिंगगहणं जीवमणिद्धिसंठाणं॥” इत्थंभूतशुद्धात्मनो भिन्नमजीवलक्षणम्। तच्च द्विविधम्। जीवसंबन्धमजीवसंबन्धं च। देहरागादिरूपं जीवसंबन्धं, पुद्गलादिपञ्चद्रव्यरूपमजीवसंबन्धमजीवलक्षणम्। अत एव भिन्नं जीवादजीवलक्षणम्। ततः कारणात् यत्परं रागादिकं तत्परं जानीहि। कथंभूतम्। भेद्यमभेद्यमित्यर्थः। अत्र योऽसौ शुद्धलक्षणसंयुक्तः शुद्धात्मा स एवोपादेय इति भावार्थः॥३०॥

आगे जीव ओर अजीवमें लक्षणके भेदसे भेद हैं, तू दोनोंको एक मत जान, ऐसा कहते हैं - हे प्रभाकरभट्ट,

गाथा - ३०

अन्वयार्थ :- [जीवाजीवौ] जीव और अजीवको [एकौ] एक [मा कार्षीः] मत कर क्योंकि इन दोनोंमें [लक्षणभेदेन] लक्षणके भेदसे [भेदः] भेद है [यत्परं] जो परके सम्बन्धसे उत्पन्न हुए रागादि विभाव (विकार) हैं, [तत्परं] उनको पर (अन्य) [मन्यस्व] समझ [च] और [आत्मनः] आत्माका [आत्मना अभेदः] अपनेसे अभेद जान [भणामि] ऐसा मैं कहता हूँ।

भावार्थ :- जीव, अजीवके लक्षणोंमेंसे जीवका लक्षण शुद्ध चैतन्य है, वह स्पर्श, रस, गंधरूप शब्दादिकसे रहित है। ऐसा ही श्री समयसारमें कहा है - “अरसं” इत्यादि। इसका सारांश यह है, कि जो आत्मद्रव्य है, वह मिष्ट आदि पाँच प्रकारके रसरहित है, श्वेत आदिक पाँच तरहके वर्णरहित है, सुगन्ध-दुर्गन्ध इन दो तरहके गंध उसमें नहीं हैं, प्रगट (दृष्टिगोचर) नहीं है, चैतन्यगुणसहित है, शब्दसे रहित है, पुल्लिंग आदि करके ग्रहण नहीं होता अर्थात् लिंगरहित है, और उसका आकार नहीं दिखता अर्थात् निराकार वस्तु है। आकार छह प्रकारके हैं - समचतुरस्र, न्यग्रोधपरिमंडल, सातिक, कुब्जक, वामन, हुंडक। इन छह प्रकारके आकारोंसे रहित है, ऐसा जो चिद्रूप निज वस्तु है उसे तू पहचान। आत्मासे भिन्न जो अजीव पदार्थ है, उसके लक्षण दो तरहसे हैं, एक जीव सम्बन्धी, दूसरा अजीव संबंधी। जो द्रव्यकर्म भावकर्म-नोकर्मरूप है, वह तो जीवसंबन्धी है, और पुद्गलादि पाँच द्रव्यरूप अजीव जीवसंबन्धी नहीं हैं, अजीवसंबन्धी ही हैं, इसलिये अजीव हैं, जीवसे भिन्न हैं। इस कारण जीवसे भिन्न अजीवरूप जो पदार्थ हैं, उनको अपने मत समझो। यद्यपि रागादिक विभाव परिणाम जीवमें ही उपजते हैं, इससे जीवके कहे जाते हैं, परंतु वे कर्मजनित हैं, परपदार्थ (कर्म) के संबंधसे हैं, इसलिये पर ही समझो। यहाँपर जीव-अजीव दो पदार्थ कहे गये हैं, उनमेंसे शुद्ध चेतना लक्षणका धारण करनेवाला शुद्धात्मा ही ध्यान करने योग्य है, यह सारांश हुआ॥३०॥

હવે, જીવ અને અજીવનું એકત્વ ન કર, કારણ કે લક્ષણના ભેદથી તે બન્નેમાં ભેદ છે એમ કહે છે :

ભાવાર્થ : હે પ્રભાકરભટ્ટ ! તું જીવ અને અજીવને એક ન કર કારણ કે તે બન્નેમાં લક્ષણભેદથી ભેદ છે. તે આ પ્રમાણે :

રસાદિ રહિત શુદ્ધ ચૈતન્ય તે જીવનું લક્ષણ છે. પ્રાભૃતમાં (શ્રી કુંદકુંદાચાર્યકૃત બધા શાસ્ત્રોમાં) કહ્યું છે કે :

અરસમરુવમગંધં અવ્વત્તં ચેદના ગુણમસદ્દં।

જાણ અલિંગગ્ગહણં જીવમણિદ્વિસંઠાણં।।

અર્થ : હે ભવ્ય ! તું જીવને રસરહિત, રૂપરહિત, ગંધરહિત, અવ્યક્ત અર્થાત્ ઈન્દ્રિયોને ગોચર નથી એવો, ચેતના જેનો ગુણ છે એવો, શબ્દરહિત, કોઈ ચિહ્નથી જેનું ગ્રહણ નથી એવો અને જેનો કોઈ આકાર કહેવાતો નથી એવો જાણ.

આવા શુદ્ધ આત્માથી અજીવનું લક્ષણ ભિન્ન છે અને તે બે પ્રકારનું છે : જીવ સાથે સંબંધવાળું અને જીવ સાથે સંબંધ વિનાનું; દેહ, રાગાદિરૂપ તે જીવ સાથે સંબંધવાળું છે, પુદ્ગલાદિ પાંચ દ્રવ્યરૂપ તે જીવ સાથે સંબંધ વિનાનું છે કે જે અજીવનું લક્ષણ છે, કારણ કે જીવથી અજીવનું લક્ષણ ભિન્ન છે, તે કારણે જે પર એવા રાગાદિક છે તેને પર જાણો જે ભેદ અને અભેદ છે. (અર્થાત્ જે જીવ સાથે સંબંધ વિનાના છે અને જીવ સાથે સંબંધવાળા છે.)

અહીં જે શુદ્ધલક્ષણયુક્ત શુદ્ધ આત્મા છે તે જ ઉપાદેય છે એવો ભાવાર્થ છે. ૩૦.

ગાથા-૩૦ ઉપર પ્રવચન

૩૦. ‘આગે જીવ ઓર અજીવમેં લક્ષણકે ભેદસે ભેદ હૈ,...’ બેયના લક્ષણો ભેદ છે માટે વસ્તુ જુદી છે, એમ કહે છે. ‘તૂ દોનોંકો એક મત જાન, એસા કહતે હૈ -’

૩૦) जीवाजीव म एककु करि लक्खण भेएँ भेउ।

जो परु सो परु भणमि मुणि अप्पा अप्पु अभेउ।।३०।।

‘હે પ્રભાકરભટ્ટ,...’ પણ જ્યારે તમે એમ કહો કે પરથી જણાય નહિ. વળી ‘પ્રભાકરભટ્ટ’ને કહે તું આમ જાણ. ભાઈ! એમ તર્ક ન થાય. વાણીને કાળે વાણી હોય છે. સમજાણું કાંઈ? એક બાજુ કહે કે દિવ્યધ્વનિથી લાભ ન થાય. આવ્યું નથી પરેલું? વેદ એટલે દિવ્યધ્વનિ અને અર્થ એટલે શાસ્ત્ર. મુનિઓના કહેલા શાસ્ત્ર. મહામુનિ ગણધરોના કહેલા. એનાથી આત્મા ન જણાય. અહીં એમ કેમ કહે છે કે હે પ્રભાકરભટ્ટ હું કહું છું એ જાણ. ભાઈ! એમ તર્ક ન થાય. કથનશૈલી તો એવી આવે.

એ તો ‘કુંદકુંદાચાર્ય’ ન કહ્યું? ‘વોચ્છામિ’ પરેલી ગાથા. હું ‘સમયસાર’ કહીશ. પ્રભુ!

એકવાર કહો છો કે વાણી આત્મા કરી શકે નહિ. ‘વોચ્છામિ સમયપાહુડ’ ભાઈ! એમ ન લેવાય. એને વિનયથી જાણવું જોઈએ, ભાઈ! તમે આમ કેમ કહો છો? એમ ન કરાય. સમજાણું કાંઈ? આત્મા બોલી શકે નહિ. વળી કહે કે હું કહીશ.

મુમુક્ષુ :- આચાર્ય કહે છે.

ઉત્તર :- પોતે. ભાઈ! એમાં એમ ઊંઘું ન લેવાય. બાપુ! એ તો કહે છે, વિકલ્પ થયો છે અને વાણીને કાળે વાણી નીકળે છે. એવી વાત છે, ભાઈ! એટલે વાણીનો પર્યાયનો સ્વપર કહેવાની તાકાતવાળી વાણી, સ્વપર જાણવાની તાકાતવાળો ભગવાન. વાણીમાં સ્વપરને કહેવાવાળી તાકાત છે. એ આત્માને લઈને વાણી નથી. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

‘જીવ ઓર અજીવકો એક મત કર...’ આહાહા..! ‘ક્યોંકિ ઈન દોનોંમેં લક્ષણકે ભેદસે ભેદ હૈ જો પરકે સમ્બન્ધસે ઉત્પન્ન હુએ રાગાદિ વિભાવ (વિકાર) હૈ, ઉનકો પર સમજ...’ આહાહા..! જોયું! જીવ-અજીવના લક્ષણભેદે ભેદ છે અને હવે રાગાદિ જે થાય છે તે પર સમજ. આહાહા..! કેમકે નિમિત્તના લક્ષે થયેલી ચીજ એ પર છે. તારી ચીજ નથી. આહાહા..! એ વ્યવહાર થાય છે એ કાંઈ તારી ચીજ નથી, એમ કહે છે. વ્યવહાર રત્નત્રયનો વિકલ્પ એ તારી ચીજ નથી. આહા..! ભગવાન આનંદનો નાથ પ્રભુ, આખું એનું ઉપાદાન અતીન્દ્રિય આનંદવાળું છે. આહાહા..! એની પરિણતિમાં અતીન્દ્રિય આનંદનો અંશ પ્રગટે એ એની જાત છે. અને રાગ ઉત્પન્ન થાય તે પરવસ્તુ છે, વિકાર છે. સમજાણું કાંઈ? અરે..! આવો ઉપદેશ હવે. માણસને..

ભાઈ! આ તો વીતરાગ માર્ગ છે. જે વાણીનો કર્તા પણ આત્મા નથી. છતાં અહીં તો આચાર્ય કહે છે, તું આમ વાણીથી... ‘અપ્પા અપ્પુ અભેડ’ આહાહા..! સત્યને સત્ય તરીકે રહેવા દે, ભાઈ! કહે છે તો એ કહે છે એ વાણીથી કહે છે. એમાં જ્ઞાન નિમિત્ત છે. પણ નિમિત્ત છે માટે વાણી થઈ છે એમ નથી. વાણીનો તે કાળે ઉત્પત્તિનો ક્ષણ ને કાળ છે. એ કારણે વાણી થાય છે અને એને કહે છે કે તું આમ જાણ. એને જાણવાની પર્યાય પણ એને કાળે એને આશ્રયે થશે. એને જાણનો અર્થ એ થયો કે નહિ? એને જાણ. એટલે કે નિર્વિકલ્પ પરિણતિથી જાણ. કહે છે એ વાણી જુદી અને એને કહે છે કે તું આમ જાણ. એ તો એ પોતે નિર્વિકલ્પ પરિણતિથી જાણશે ત્યારે જાણ કહેવામાં આવશે. પણ ઉપદેશમાં શું કહેવાય? સમજાણું કાંઈ?

‘તત્પરં’ ‘સમજ ઓર આત્માકા અપનેસે અભેદ જ્ઞાન...’ આહાહા..! એ રાગથી નહિ, પરથી નહિ. ચિદાનંદ ભગવાન એકરૂપે અભેદ છે તેને પર્યાયમાં જાણ. આહાહા..! છે? ‘આત્મન આત્મના અભેદ:’ એમ. આત્માને આત્માથી અભેદ જાણ. આહાહા..! ‘ઐસા મૈં કહતા હૂં.’ લ્યો! આવ્યું? ‘ભણામિ’ એય..! પંડિતજી! ‘ભણામિ’ ‘ઐસા મૈં કહતા હૂં.’ આહાહા..! અરે..! બાપુ! ભાષા, ભાઈ! એવા તર્ક ન થાય. સમજાણું કાંઈ?

તેથી કહ્યું છે ને? કે અબુઘને સમજાવવા માટે જ્ઞાની વ્યવહારથી સમજાવે છે. પણ એ વ્યવહારથી સમજાવે એને જ પકડે. તમે તો વ્યવહારથી કહો છો કે નહિ અમને? તો એ

દેશના સાંભળવાને લાયક નથી. આહાહા..! તમે વ્યવહારથી કહ્યું છે કે નહિ? ઓલામાં આવ્યું છે ને? આઠમી ગાથામાં. ગમે તેવો સાદિ બુદ્ધિવાળો હોય એટલું તો એને કહેવું પડે. દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્રને પ્રાપ્ત થાય તે આત્મા. એ વ્યવહાર કર્યો. ('સમયસાર')આઠમી ગાથા. દર્શન-જ્ઞાન-ચારિત્ર (એમ) ભેદથી વાત કરી. વ્યવહારથી વાત કરી. ત્યારે તમે વ્યવહારથી કહો છો અને વળી વ્યવહારથી લાભ ન થાય? અરે..! ભગવાન! એમ ન પકડાય. ભાઈ! એમ ન થાય. આહાહા..!

ચાલીસ વર્ષની મા લુગડા આમ સરખા પહેરીને બેઠી હોય. વીસ વર્ષનો જુવાન છોકરો એની મશ્કરી ન કરે. એ જનેતા છે. સમજાય છે કાંઈ? આહાહા..! માતા છે. ચાલીસ વર્ષની જુવાન હોય. તું વીસ વર્ષનો હો. લુગડા પટિયા પાડીને સરખી આમ બેઠી હોય. મા આ શું? એમ ન કહેવાય. આહાહા..! એમ કહે છે કે અમે કહીએ છીએ એને તું પકડ કે જો કહો, છે કે નહિ? એમ ન કહેવાય. એમ કહે છે. આહાહા..! તમે કહો કે નિમિત્તથી લાભ ન થાય અને વળી બોલીને અમને નિમિત્તથી સમજાવો છો. ભાઈ! એમ ન બોલાય.

મુમુક્ષુ :- 'મैं कलता हूं.'

ઉત્તર :- 'मैं कलता हूं.' હા, જુઓ! 'ऐसा मैं कलता हूं.' છે? આહાહા..! 'भणामि' છે ને પણ? 'भणामि' છે ચોખ્ખું. આહાહા..! 'जो परु सो परु भणामि' આહાહા..! એ ઓલો 'भणामि' છે એ મૂળ શબ્દ છે. પણ નીચે એનો અર્થ કરે છે. નીચે છે ને સંસ્કૃત? 'भणामि' છે ને? મૂળમાં 'भणामि' છે. પણ એનો એ અર્થ નથી કરતા. એ નીચે સંસ્કૃતનો અર્થ કરે છે. આપણે એમ કરીએ. મૂળ પાઠનો ન કરતા એણે શબ્દાર્થનો-અન્વયાર્થનો એ કરે છે. 'भणामि'માંથી કર્યું છે. એ સંસ્કૃત છાયા છે ને, એનો અર્થ કર્યો છે. આહાહા..!

'ભાવાર્થ :- જીવ અજીવકે લક્ષણોમ્હે સે જીવકા લક્ષણ શુદ્ધ ચૈતન્ય હૈ,...' આહાહા..! જીવ અને અજીવના લક્ષણમાંથી બે ભિન્ન છે માટે એના લક્ષણ ભિન્ન છે, એમ કહે છે. ભગવાનઆત્માનું લક્ષણ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે. આહાહા..! હાલે-ચાલે તે ત્રસ, સ્થિર રહે તે સ્થાવર. એ લક્ષણ જીવનું નથી. આહાહા..! એમ કે હાલે-ચાલે એટલે ત્રસ અને સ્થિર રહે તે સ્થાવર. તો સ્થિર તો સિદ્ધ પણ સ્થિર રહે છે. અને રજકણો પણ હાલે-ચાલે છે. એ લક્ષણ જીવનું ન કહેવાય. આહાહા..!

એ તો ત્રસની. એ વ્યાખ્યા નથી. 'પંચાસ્તિકાય'માં સ્થાવર ને અગ્નિ, વાયરાને ત્રસ નથી કીધા? અગ્નિ ને વાયુ ગતિ કરે છે ને. એમ છે ને? ત્રસ કહ્યા. 'પંચાસ્તિકાય'માં. કઈ અપેક્ષા છે? ભાઈ!

મુમુક્ષુ :- .. तो स्थावर છે.

ઉત્તર :- સ્થાવર છે છતાં એને ત્રસ કહ્યા. પૃથ્વી, પાણી અને અગ્નિ, વાયુ. પાંચ ને. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ અને વનસ્પતિ. પૃથ્વી, પાણી, વનસ્પતિને સ્થાવર કહ્યા અને અગ્નિ ને વાયુ (ત્રસ કહ્યા). આમ અગ્નિના ભડકા થાય. વાયરો આમ. એને ત્રસ કહ્યા, લ્યો! 'પંચાસ્તિકાય'માં. આહાહા..! ભાઈ! કઈ અપેક્ષા છે? એમાં પણ કોઈ તર્ક કરે છે કે આ શબ્દ

આચાર્યના નથી. કોઈ(એ) ઉપરથી નાખ્યા છે, એમ કોઈ કહે છે. આહાહા..!

એ તો શુદ્ધ ચૈતન્ય લક્ષણો લક્ષિત છે. આહાહા..! શુદ્ધ ચૈતન્યના ભાવથી તે જણાય એવો છે. એનું લક્ષણ શુદ્ધ ચૈતન્ય છે. આહાહા..! એ રાગથી અને શરીરથી જણાય એવું એનું સ્વરૂપ જ નથી. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ?

‘વહ સ્પર્શ, રસ, ગંધરૂપ શબ્દાદિક્કસે રહિત હૈ. ઐસા હી શ્રી સમયસારમેં કહા હૈ-’ અરસ આદિ છે ને? અલિંગગ્રહણ. ભાવપ્રાભૂતમાં છે, ‘પંચાસ્તિકાય’માં છે. ‘પંચાસ્તિકાય’માં ગાથા-૧૨૭. ‘ભાવપ્રાભૂત’માં ગાથા-૬૪. ‘પંચાસ્તિકાય’ ગાથા-૧૨૭. છે. ‘પંચાસ્તિકાય’ ૧૨૭ અને ‘ભાવપ્રાભૂત’ ગાથા-૬૪. ‘ભાવપ્રાભૂત’ છે ને? એની ગાથા-૬૪. ૧૭૨ ‘નિયમસાર’ છે. આમાં આટલું લખ્યું હતું તે દિ’. છે ને ‘નિયમસાર’માં છે. ‘ઘવલ’માં છે.

‘અરસં ઈત્યાદિ. ઈસકા સારાંશ યહ હૈ, કિ જો આત્મદ્રવ્ય હૈ, વહ મિષ્ટ આદિ પાંચ પ્રકારકે રસ રહિત હૈ,...’ એ પણ આપણે આવી ગયું છે. ‘શ્વેત આદિક પાંચ તરહકે વર્ણ રહિત હૈ, સુગન્ધ, દુર્ગંધ ઈન દો તરહકે ગંધ ઉસમેં નહીં હૈ, પ્રગટ (દષ્ટિગોચર) નહીં હૈ, ચૈતન્યગુણ સહિત હૈ, શબ્દસે રહિત હૈ,...’ અવ્યક્તનો અર્થ કર્યો છે. ‘ચૈતન્યગુણ સહિત હૈ, શબ્દસે રહિત હૈ, પુલ્કિંગ આદિ કરકે ગ્રહણ નહીં હોતા, અર્થાત્ લિંગ રહિત હૈ, ઔર ઉસકા આકાર નહીં દિખતા, અર્થાત્ નિરાકાર વસ્તુ હૈ. આકાર છહ પ્રકારકે હૈ-સમયતુરસ, નેત્રોધપરિમંડલ, સાતિક, કુબ્જક, વામન, હુંડક. ઈન છહ પ્રકારકે આકારોસે રહિત હૈ, ઐસા જો ચિદ્રૂપ નિજ વસ્તુ હૈ,...’ ચિદ્રૂપ, જ્ઞાનરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ એવી જે વસ્તુ, નિજ વસ્તુ પોતાની. આહાહા..! ‘ઉસે તૂ પહચાન.’ એને તું જાણ. આહાહા..! ચિદ્રૂપ વસ્તુ પ્રભુ આત્મા એને તું જાણ. રાગાદિને જાણ કે એ નહિ. એ તો બધું આત્મા નથી. આ તો ભાઈ પંડિતાઈના કામ નથી આમાં. આહાહા..! નિભૂત પુરુષોએ... નથી આવ્યું? આહાહા..! ચિંતા રહિત પુરુષોના એ કામ છે, ભાઈ! આહાહા..!

‘આત્માસે ભિન્ન જો અજીવ પદાર્થ હૈ, ઉસકે લક્ષણ દો તરહસે હૈ,...’ આત્માથી ભિન્ન અજીવ છે એના લક્ષણ બે પ્રકારના. એક જીવ સંબંધી અજીવ અને એક બીજો જીવ સંબંધ વિનાનો અજીવ. સમજાણું આમાં? ‘જો દ્રવ્યકર્મ ભાવકર્મ, નોકર્મરૂપ હૈ, વહ તો જીવસંબંધી હૈ,...’ એનો જીવની સાથે સંબંધ છે ને? જીવ જડકર્મ, ભાવકર્મ એ અજીવ, હોં! આહાહા..! પુણ્ય-પાપ, દયા-દાન, વ્રત-ભક્તિભાવ એ બધા અજીવ. એ અજીવ, જીવના સંબંધવાળા અજીવ. આહાહા..!

‘પુદ્ગલાદિ પાંચ દ્રવ્યરૂપ અજીવ જીવસંબંધી નહીં હૈ,...’ આ પુદ્ગલ શરીરાદિ રજકણો બીજા. શરીર તો નોકર્મમાં ગયું. આ બીજું. નોકર્મ શરીર જુદું. એ નહિ. એ જીવ સંબંધીમાં આવ્યું. પણ એ સિવાય અમથા પુદ્ગલો છે ને? અને ધર્માસ્તિ, અધર્માસ્તિ વગેરે એ અજીવ જીવ સંબંધી નહિ. એ અજીવ જીવ સંબંધી નહિ. એમ. શરીરાદિ, વાણી આદિ, ભાવકર્મ આદિ, દ્રવ્યકર્મ આદિ જીવ સંબંધી અજીવ. ઓલા જીવના સંબંધ વિનાનો અજીવ. આહાહા..! જોયું! એ પુણ્ય-પાપ, દયા-દાન, વ્રતના પરિણામને અજીવમાં નાખ્યા અહીં.

આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- પુણ્ય તો ભાવકર્મમાં આવ્યું.

ઉત્તર :- એ નાખ્યું ને ભાવકર્મ કીધું.

મુમુક્ષુ :- જીવ સંબંધી કીધું.

ઉત્તર :- જીવ સંબંધી પણ એ ભાવકર્મ અજીવ. જીવ સંબંધી ભાવકર્મ તે અજીવ.

આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? આહાહા..!

‘જીવસે ભિન્ન હૈં.’ એટલે બેય, હોં! જીવ સંબંધીમાં દ્રવ્યકર્મ, નોકર્મ અને ભાવકર્મ અને સંબંધ વિનાના એ બધા ‘જીવસે ભિન્ન હૈં.’ આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? જીવ સંબંધીમાં જડકર્મ, ભાવકર્મ, શરીર, વાણી, નોકર્મ અને એ સંબંધ વિનાના, જીવ સંબંધ વિનાના પુદ્ગલો આકાશ કે કાળાદિ, એ બધાયને અજીવ જાણ. તારાથી ભિન્ન જાણ એને, એમ કહે છે. ‘અજીવ હૈં, જીવસે ભિન્ન હૈં. ઈસ કારણ જીવસે ભિન્ન અજીવરૂપ જો પદાર્થ હૈં, ઉનકો અપને મત સમજો.’ આહાહા..! એ પુણ્ય અને પાપ, દયા અને દાન, અરે..! જે ભાવે તીર્થકરગોત્ર બંધાય એ અજીવ છે. એને પોતાના ન માનો. આહાહા..! એમ કહે .. બહુ સ્પષ્ટીકરણ થાય. એમ છે ઈ. આહાહા..!

મુમુક્ષુ :- ભાવકર્મ ..

ઉત્તર :- ભાવકર્મ તે અજીવ. જીવના સંબંધમાં ભલે હો પણ છે અજીવ. આહાહા..! એ જીવથી ભિન્ન શુદ્ધ ચૈતન્ય ભગવાનઆત્મા, એનાથી વ્યવહાર ભિન્ન. આહાહા..! વ્યવહારથી થાય, પરંપરા થાય. એમાં આવ્યું છે ને? એ ત્યાં ગૂંચવાણા છે બધા. કોઈ રીતે પણ કાંઈક,.. ભાઈ! એ તો અજીવ છે. એનાથી જીવ જણાય નહિ, જીવ પ્રાપ્તિ થાય નહિ. આહાહા..!

વીતરાગી આનંદની નિર્વિકલ્પ શાંતિ દ્વારા તે જણાય એવો છે. કારણ કે એની જાતમાં એ વાત પડી છે. આહાહા..! ભાવકર્મમાં એ વસ્તુ નથી. એનાથી આત્મા જણાય નહિ. કેમકે એ અજીવ છે. જીવથી ભિન્ન લક્ષણવાળું છે. એનાથી જીવ કેમ જણાય? આહાહા..! આ વ્યવહારના રાગથી જણાય નહિ, એમ કહે છે. વ્યવહાર રાગને મોક્ષમાર્ગ કહ્યો છે ને? વ્યવહાર મોક્ષમાર્ગ, એનાથી ન જણાય. એમ કહે છે. આહાહા..!

‘યદ્યપિ રાગાદિક વિભાવ પરિણામ જીવમેં હી ઉપજતે હૈં,...’ હવે ખુલાસો કરે છે. પુણ્ય અને પાપના ભાવ ‘વિભાવ પરિણામ જીવમેં હી ઉપજતે હૈં, ઈસસે જીવકે કહે જાતે હૈં, પરંતુ વે કર્મજનિત હૈં,...’ લ્યો! નિમિત્તથી થતા હતા ને આમાં કર્મજનિત. વિકાર નિમિત્તથી થયો. કઈ વાત કરે છે? ભાઈ! આહાહા..! અહીંયાં તો એનું લક્ષણ નથી અને એને છોડવું છે એ અપેક્ષાએ કર્મજનિત કીધા. બાકી છે તો વિકાર એની પર્યાયિના ઊંઘા પુરુષાર્થથી જ થયેલું છે. સમજાણું કાંઈ? જ્યાં પરમાર્થને નિષેધવા જાય ત્યાં એ કહે, જો નિમિત્તથી થતું નથી. ત્યાં તો કર્મજન્ય વિકાર છે. એ સ્વભાવ નથી એટલું સિદ્ધ કરવું છે. આહાહા..!

અહીં કર્મજનિત કહે અને ‘પંચાસ્તિકાય’ની ગાથા-દરમાં એમ કહે, એ વિકારી

પરિણામ ષટ્કારકનું પરિણામન, નિમિત્તની કારકની અપેક્ષા વિના પોતાથી થાય છે. ત્યાં એની અસ્તિ સિદ્ધ કરવી છે અને અહીં એનો નિષેધ સિદ્ધ કરવો છે. સમજાણું કાંઈ? આહાહા..! અરે..! ભગવાનના વિરલ પડ્યા અને આવા બધા ઝઘડા ઉઠયા.

‘પરપદાર્થ (કર્મ)કે સંબંધસે હૈં,...’ જોયું! પરપદાર્થના સંબંધથી છે. એ પોતે ખુલાસો કર્યો. ‘ઈસલિયે પર હી સમજો.’ વ્યવહાર રત્નત્રયનો જે શુભરાગ (છે) એ કર્મજનિત સમજને પર સમજો. આહાહા..! ‘યહાંપર જીવ-અજીવ દો પદાર્થ કહે ગયે હૈં, ઉનમેંસે શુદ્ધ ચેતના લક્ષણકા ધારણ કરનેવાલા શુદ્ધાત્મા...’ લ્યો! રાગને અજીવ કીધો ને? અને પુદ્ગલાદિને અજીવ કીધા. ભિન્ન છે એને. તો એ જીવ-અજીવ બે પદાર્થ કહ્યા એમાંથી શુદ્ધ ચેતના લક્ષણને ધારણ કરનાર ભગવાન...આહાહા..! એનું ધ્યાન કરવા લાયક છે.

રાગાદિ વ્યવહાર રત્નત્રય અજીવ છે. એ અજીવ છે માટે છોડવાલાયક છે. એ ધ્યાન કરવા લાયક નથી. વળી એક કોર એમ આવ્યું ક્યાંક, ભેદાભેદ રત્નત્રયની આરાધના. આવ્યું છે. એ અપેક્ષાથી કરી, ભાઈ! વસ્તુ તો અભેદ રત્નત્રય તે જ આરાધક છે. પણ વિકલ્પનો આરોપ નાખીને એને વ્યવહારનું આરાધન કહેવામાં આવ્યું છે. આહાહા..! કથન બે પ્રકારે છે. આરાધન નિશ્ચયનું, અભેદનું (છે તેવું) ભેદનું એવું આરાધન નથી. એના કથન બે પ્રકારે આવ્યા. આહાહા..! સમજાણું કાંઈ? હવે આવા બધા ક્યાં નિર્ણય કરવા? ભાઈ! સત્ય છે એને ઊભું રાખ.

‘શુદ્ધાત્મા હી ધ્યાન કરને યોગ્ય હૈં,...’ એકાંત ન થઈ ગયું? જ કીધું તો. શુદ્ધાત્મા જ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. કથંચિત્ શુદ્ધાત્મા અને કથંચિત્ વ્યવહાર. એમ સ્યાદ્વાદ થાય ને? આ વાત આમ લોકો લે. ભાઈ! આ ‘શુદ્ધાત્મા હી ધ્યાન કરને યોગ્ય હૈં,...’ બીજું નહિ. એમ અનેકાંત છે. શુદ્ધાત્મા પણ ધ્યાન કરવાલાયક છે અને રાગ પણ ધ્યાન કરવા લાયક છે એ સ્યાદ્વાદ છે. એમ નથી. આહાહા..! અનેકાંત કર્યું હતું ને? ‘કળશટીકા’માં નહિ? સત્તા અને આત્મા અભેદ છે અને ભેદ છે. સત્તા તે આત્મા એ અભેદ. અને આત્માની સત્તા ગુણ ભિન્ન. એ અનેકાંત છે. એમ ‘કળશટીકા’માં કહ્યું છે. ‘કળશટીકા’માં છે ને? સત્તા તે દ્રવ્ય છે એ અભેદ છે. અને એ સત્તા દ્રવ્યથી ભિન્ન છે એનું નામ અનેકાંત. સમજાણું કાંઈ? કળશમાં છે ક્યાંક. અનેકાંતના કળશમાં છે. એક ઠેકાણે છે.

અહીં તો કહે છે એકાંત પ્રભુ સમ્યક્. શુદ્ધાત્મા જ નિશ્ચયથી ધ્યાન કરવા લાયક છે. કથંચિત્ આ અને કથંચિત્ આ, એમ છે નહિ. વિશેષ કહેશે... (શ્રોતા : પ્રમાણ વચન ગુરુદેવ!)

અથ તસ્ય શુદ્ધાત્મનો જ્ઞાનમયાદિલક્ષણં વિશેષેણ કથયતિ -

૩૧) અમણુ અણિંદિઝ ણાણમઝ મુત્તિ-વિરહિઝ ચિમિત્તુ।

અપ્પા ઙંદિય-વિસઝ ણવિ લક્ખણુ એહુ ણિરુત્તુ।।૩૧।।

અમના: અનિન્દ્રિયો જ્ઞાનમય: મૂર્તિવિરહિતશ્ચિન્માત્ર:।

આત્મા ઙન્દ્રિયવિષયો નૈવ લક્ષણમેતન્નિરુક્તમ્।।૩૧।।

પરમાત્મવિપરીતમાનસવિકલ્પજાલરહિતત્વાદમનસ્કઃ, અતીન્દ્રિયશુદ્ધાત્મવિપરીતેનેન્દ્રિય-ગ્રામેણ રહિતત્વાદતીન્દ્રિયઃ, લોકાલોકપ્રકાશકકેવલજ્ઞાનેન નિર્વૃત્તત્વાત્ જ્ઞાનમયઃ, અમૂર્તાત્મ-વિપરીતલક્ષણયા સ્પર્શરસગન્ધવર્ણવત્યા મૂર્ત્યા વર્જિતત્વાનમૂર્તિવિરહિતઃ, અન્યદ્રવ્યાસાધારણયા-શુદ્ધચેતનયા નિષ્પન્નત્વાચ્ચિન્માત્રઃ। કોઽસૌ। આત્મા। પુનશ્ચ કિંવિશિષ્ટઃ। વીતરાગ સ્વસંવેદનજ્ઞાનેન ગ્રાહ્યોઽપીન્દ્રિયાણામવિષયશ્ચ લક્ષણમિદં નિરુક્તં નિશ્ચિતમિતિ। અત્રોક્તલક્ષણપરમાત્મોપાદેય ઇતિ તાત્પર્યાર્થઃ।।૩૧।।

આગે શુદ્ધાત્માકે જ્ઞાનાદિક લક્ષણોંસે વિશેષપનેસે કહતે હૈં -

ગાથા - ૩૧

અન્વયાર્થ :- [આત્મા] યહ શુદ્ધ આત્મા [અમનાઃ] પરમાત્માસે વિપરીત વિકલ્પજાલમયી મનસે રહિત હૈ [અનિન્દ્રિયઃ] શુદ્ધાત્માસે ભિન્ન ઇન્દ્રિય-સમૂહસે રહિત હૈ [જ્ઞાનમયઃ] લોક ઔર અલોકકો પ્રકાશનેવાલે કેવલજ્ઞાનસ્વરૂપ હૈ, [મૂર્તિવિરહિતઃ] અમૂર્તીક આત્માસે વિપરીત સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણવાલી મૂર્તિરહિત હૈ, [ચિન્માત્રઃ] અન્ય દ્રવ્યોંમેં નહીં પાઈ જાવે એસી શુદ્ધચેતનાસ્વરૂપ હી હૈ, ઔર [ઇન્દ્રિયવિષયઃ નૈવ] ઇન્દ્રિયોંકે ગોચર નહીં હૈ, વીતરાગ સ્વસંવેદનસે હી ગ્રહણ કિયા જાતા હૈ। [એત્ લક્ષણં] યે લક્ષણ જિસકે [નિરુક્તમ્] પ્રગટ કહે ગયે હૈં ઉસકો હી તૂ નિઃસંદેહ આત્મા જાન। ઇસ જગહ જિસકે યે લક્ષણ કહે ગયે હૈં વહી આત્મા હૈ, વહી ઉપાદેય હૈ, આરાધને યોગ્ય હૈ, યહ તાત્પર્ય નિકલા।।૩૧।।

હવે તે શુદ્ધાત્માના જ્ઞાનાદિ લક્ષણોને વિશેષપણે કહે છે :

ભાવાર્થ : આત્મા પરમાત્માથી વિપરીત એવા માનસિક વિકલ્પજાળથી રહિત હોવાથી મનથી રહિત છે, અતીન્દ્રિય શુદ્ધ આત્માથી વિપરીત ઇન્દ્રિયસમૂહથી રહિત હોવાથી અતીન્દ્રિય છે, લોકાલોકના પ્રકાશક કેવલજ્ઞાનથી રચાયેલો હોવાથી જ્ઞાનમય છે, અમૂર્ત આત્માથી વિપરીત લક્ષણવાળી સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણરૂપ મૂર્તિથી રહિત હોવાથી મૂર્તિરહિત છે. અન્ય દ્રવ્યોની સાથે અસાધારણ એવી શુદ્ધ ચેતનાથી નિષ્પન્ન હોવાથી ચિન્માત્ર છે અને વીતરાગ સ્વસંવેદનરૂપ જ્ઞાનથી ગ્રાહ્ય હોવા છતાં ઇન્દ્રિયોને અગોચર છે. આવાં લક્ષણ (શુદ્ધ આત્માનું) નિશ્ચિતપણે કહેવામાં આવ્યું છે.

અહીં ઉક્ત લક્ષણવાળો પરમાત્મા જ ઉપાદેય છે એવો તાત્પર્યાર્થ છે. ૩૧.